

*Биков О. М.,**доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету економіки та права «КРОК»*

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ОРІЄНТИРИ ІЛЛІ ШРАГА (КРИЗЬ ПРИЗМУ ДЕПУТАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В І ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ)

Анотація. У статті розкривається сутність державотворчих орієнтирів Іллі Шрага у період його депутатської діяльності у стінах І Державної думи Російської імперії. Аналізуються принципи його роботи щодо вирішення нагальних потреб українського населення, які ігнорувалися владою, а тому не знаходили свого належного вирішення на офіційному рівні. Відображається роль парламентарія в об'єднанні широкого кола депутатів з метою публічної актуалізації автономістичних ідей у суспільстві і підняття питання української автономії на якісно новий рівень. Акцентується на публічній позиції політика щодо вираження прагнень українців як окремої нації, що має свої особливості та потреби політичного, національного та соціально-економічного характеру. У цьому зв'язку діяч виніс на порядок денний такі актуальні питання, як політична автономія України в її етнографічних межах, запровадження української мови в освітніх навчальних закладах, судових інстанціях та адміністративних установах, повна свобода українського друкованого та усного слова. Зазначається, що державотворчі ініціативи І. Шрага були позитивно сприйняті у колах тогочасного політикуму й сприяли можливості їх вирішення у правовому полі. Наголошується, що активна державницька позиція політика сприяла об'єднанню свідомих українських депутатів задля створення окремої парламентської фракції, яка мала відстоювати у стінах парламенту потреби українського народу. Задля більш плідної та ефективної діяльності члени фракції регулярно зустрічалися з місцевим населенням, де безпосередньо формували коло тих питань, які потребували негайного вирішення. Стверджується, що одним із ключових питань в депутатській діяльності І. Шрага було вирішення земельного питання. У зв'язку з цим у парламенті велася робота навколо напрацювання аграрного законопроекту, зокрема у частині процедури переходу земельних наділів до селянських господарств. При вирішенні даного питання діяч прагнув максимально врахувати інтереси рідного народу, наголосивши, що завданням центральної влади має бути повне сприяння у визначенні основоположних засад, які мають бути спільними для усіх народів та областей, що населяють територію держави. Наголошується, що завдяки старанням Іллі Шрага та його однодумців у стінах парламенту вдалося актуалізувати потребу вирішення широкого кола питань про національні права, хліборобські страйки, масові погроми, зловживань офіційної влади по відношенню до місцевого населення, захисту прав та інтересів громадян та інших важливих питань того часу.

Ключові слова: автономія, депутатська діяльність, державотворення, І Державна дума Російської імперії, Ілля Шраг, парламент.

Постановка проблеми. Вивчення державотворчих орієнтирів Іллі Шрага відзначається неабиякою актуальністю на сьогоднішній день. Чітка державницька позиція діяча формувалася впродовж його активної громадської та політичної діяльності й особливо виразно проявилася у період його депутатської роботи у І Державній думі Російської імперії. Детальне вивчення даного питання дає можливість більш повного й усебічного аналізу особливостей українського державотворення на початку ХХ ст.

Стан дослідження. Даному питанню приділяли увагу багато відомих учених, серед яких: Т. Демченко, В. Дубінський, А. Катренко, Я. Катренко, О. Котляр, У. Кухарук, І. Левченко, О. Лотоцький, В. Милько, О. Реєнт, О. Сморгевська, О. Тимошенко, О. Федьков, В. Шемет, В. Яремчук та інші. Дослідники здебільшого вивчали окремі питання громадської та політичної діяльності І. Шрага. Водночас питання щодо його державотворчих орієнтирів в період депутатства у І Державній думі Російської імперії потребує, на наш погляд, більш детального вивчення.

Метою статті є розкриття суті державотворчих орієнтирів Іллі Шрага у період його депутатської діяльності у І Державній думі Російської імперії.

Постановка проблеми. Функціонування Першої Державної Думи Російської імперії позначилось перебуванням у стінах законодавчого органу широкого кола депутатів. Серед них активною діяльністю відзначався відомий український правник, політичний і громадський діяч Ілля Шраг. У ході його парламентської діяльності чітко простежуються державотворчі орієнтири, які пов'язані з прагненням винести на широкий загал ті актуальні для українського народу запити, які впродовж тривалого часу ігнорувалися офіційною владою і не знайшли свого належного вирішення у колах імперського самодержавства.

Виклад основного матеріалу. Ілля Шраг був обраний до Першої Державної думи Російської імперії як представник від Чернігівської губернії у 1906 р. Зауважимо, що на той момент діяч уже був відомим діячем серед широких громадсько-політичних та культурно-просвітницьких кіл і користувався неабияким авторитетом у суспільстві. Він відзначився активною діяльністю у земських інституціях, проявив себе як талановитий правозахисник, був одним з ідейних натхненників ряду організацій і товариств, що ефективно працювали на благо українського народу. З огляду на це цілком виправданим вважаємо той факт, що у стінах новообраного парламенту саме йому було доручено першим виголосити заклик українською мовою до об'єднання усіх однодумців задля плідної роботи на здобуття свободи і незалежності рідного народу.

У стінах Державної думи І. Шраг проводив важливу роботу щодо об'єднання широкого кола депутатів задля створення парламентської фракції автономістів. Характерно, що це були представники не тільки політичної партії кадетів, до якої безпосередньо належав політик, але і представники інших політичних сил, які відстоювали ідею української автономії. Чисельність фракції постійно зростала за рахунок представників південно-західних і північно-західних губерній, а також значної частини поляків. Як зауважив з цього приводу дослідник В. Милько, «об'єднання представників різних народів у складі «Союзу автономістів» зумовлене актуалізацією національного питання в Російській імперії на вищому законодавчому рівні та необхідністю врегулювання проблеми дотримання пропорційного представництва у Державній думі для «окраїнного населення» [8, с. 77]

Основним політичним гаслом стало питання щодо проголошення автономії та забезпечення власного самоуправління на місцях. Об'єднавчі ініціативи політикуму високо оцінив М. Грушевський, зауваживши, що «результати показалися ліпші, ніж можна було сподіватися супроти дотеперішньої пасивності української суспільності і її пасивного становища при виборах. Як серед послів, вибраних від кадетської партії, так і серед селянських депутатів знайшлося чимало свідомих українців, що при певних ріжницях в інших сферах сходилися на спільнім бажанні забезпечення національних і політичних прав українському народові: національно-територіальної автономії України, повноправності української мови і т. д. До них прилучилися люди, що як послы з українських земель уважали своїм обов'язком боронити прав української народності» [2, с. 360].

Створення такого об'єднання обґрунтовувалось уже давно. Організаційні основи Союзу автономістів І. Шраг розкрив у своїй статті під однойменною назвою, яка була опублікована на сторінках газети «Український вісник» за 1906 рік [14]. На сторінках видання автор розкриває необхідність створення Союзу національностей, які прагнуть до автономії і федералізму. Він зауважив, що перші кроки на шляху до організаційного оформлення Союзу було здійснено ще у листопаді 1905 року, коли на спеціальному з'їзді було прийнято рішення про створення Союзу автономістів. Участь у його роботі взяли 115 представників різних національностей [4, с. 11; 6, с. 28]. У процесі його роботи публічно було вказано на негативний вплив політичної та адміністративної централізації владної політики стосовно народів які входили до складу імперії [14, с. 65]. Саме тому на порядку денному з'їзду постало важливе питання щодо ідейно-теоретичних засад національної і територіальної автономії та гарантій забезпечення прав національних меншин, як у межах цілої держави, так і у окремих областях.

Парламентську фракцію автономістів і формування її офіційної програми було реалізовано вже у процесі роботи І Державної Думи. Документом проголошувалось, що Союз автономістів створюється на засадах взаємної підтримки і захисту, а також з метою реалізації автономної ідеї на демократичних засадах. Важливо що парламентська фракція передбачала можливість повної децентралізації державного управління. При цьому воно повинно бути здійснене на демократичних засадах і на основі принципу автономії областей. Водночас наголошувалось, що географічні кордони і правові межі автономії кожної територіальної національної чи обласної одиниці мають встановлюватись на основі волі місцевого населення,

оскільки це не суперечило основним принципам Союзу автономістів [14, с. 66–67].

Потрібно зауважити, що більшість засадничих ідей Союзу автономістів на практиці втілити не вдалося в силу того, що Державну думу було розпущено. Однак створення такого Союзу дало можливість уперше винести на широкий публічний загал вкрай важливі питання децентралізації держави, що у подальшому знайшло широкий розголос у суспільних колах і спричинило розвиток автономістичних ідей серед населення, які почали набувати величезного масштабу.

Окремо необхідно приділити увагу питанню щодо діяльності Іллі Шрага зі створення окремої парламентської фракції у Державній думі [3, с. 122]. Слід зауважити що з цією метою діяч згуртував широке коло українських політиків розробивши відповідні організаційно-правові засади фракційної діяльності [1, с. 64]. Парламентарій обґрунтував створення такої фракції об'єктивною потребою часу оскільки український народ як нація має свої особливості, і у зв'язку з цим виникають конкретні потреби політичного, національного, соціального та економічного характеру. Зокрема обґрунтовувалось необхідність вирішення питань щодо політичної автономії України у її етнографічних межах, запровадження української мови в освітніх закладах та судових інституціях, земельного питання тощо [13, с. 133].

Після тривалих переговорів відбулися установчі збори фракції, до якої на перших порах належало 44 особи [11, с. 24]. Її очолив І. Шраг, до фракційного бюро було обрано П. Чижевського, В. Шемета та кількох представників від селян – Г. Зубченка, Н. Онацького, І. Тарасенка, С. Тарана, А. Грабовецького. Потрібно зауважити що депутати фракції представляли широку географію українських земель зокрема Київську, Подільську, Полтавську, Харківську, Катеринославську і Бессарабську губернії [10, с. 320]. У ході засідання було створено дві комісії. Перша мала поширювати через друковані видання засади автономії та обороняти їх. Членами комісії обрано П. Чижевського, М. Ковалевського, О. Ледницького, В. Обнінського та ін. За пропозицією І. Шрага обрано й другу комісію, у котрій брали участь й позафракційні представники, з розробки проекту закону про мову. До складу комісії входили П. Стебницький, О. Русов та О. Лотоцький [6, с. 14]. Таким чином, діяльність української парламентської фракції сконцентрувалася навколо ряду важливих питань, кожне із яких мало на меті задовольнити насущні українські потреби. З метою тісної взаємодії з населенням, представники фракції влаштовували регулярні спільні зустрічі, на яких окреслювались нагальні для вирішення питання, напрацьовувались спільні програмні засади, які максимального враховували потреби українського населення.

Серед важливих питань, які потребували негайного вирішення І. Шраг вважав земельне питання [12, с. 167–168]. У стінах парламенту його розробка супроводжувалася роботою спеціальної комісії, яка мала на меті опрацювати законопроект земельної реформи, у результаті чого планувалось суттєво розширити селянські землеволодіння. У процесі вирішення даного питання окремої уваги потребувала процедура переходу земельних наділів до селянських господарств. Природно що воно зустрічало значний супротив у поміщицьких колах та інших землевласників. Поступово аграрне питання стало об'єктом публічних обговорень серед широких верств суспільства. Очолюючи українську парламентську громаду І. Шраг з цього

приводу відстоював позицію, що центральна влада має напроцювати ключові засади, які мають бути визнані спільними для усіх народів і областей імперії.

Виступаючи з даного питання 1 червня 1906 року з парламентської трибуни він наголосив, що земельне питання потребує негайного вирішення і є нагальною потребою часу. Щодо його врегулювання необхідно максимально врахувати суспільно-політичну ситуацію в країні та правове становище селянства. Він зокрема відмітив, що вирішення даного питання залежить від конкретної місцевості та особливостей проживання місцевого населення. Тобто з метою позитивного вирішення аграрного питання єдиного загального підходу бути не повинно. В цей час у стінах парламенту розроблявся проект 42-х, що був оформлений як «заява» за підписами 42 парламентарів, де викладено положення, що відчужувані землі переходять у державний резерв і в подальшому зазначалося, що основи, на яких землі мають бути передані населенню, повинні бути встановлені згідно правил землекористування і землеволодіння у різних областях імперії [7, с. 44]. У зв'язку з цим діяч зосередив увагу, що населення в країні є надзвичайно різноманітне і форми землеволодіння у різних областях і у різних народів розвивалися по-різному [8, с. 125]. Тому у зазначеному законопроекті потрібно було чітко передбачити: ким і за яких обставин ці основи мали бути встановлені.

На переконання парламентарія аграрне потрібно розглядати на місцевому рівні і вирішувати його як першочергове у роботі органів місцевого самоврядування. При необхідності на місцях потрібно провести відповідні реформи [7, с. 44–45]. З цих позицій діяч пропонував надати відповідну компетенцію місцевим земствам, які, вирішуючи аграрні питання, мали би позбавитись впливу місцевої адміністрації на їх діяльність. З огляду на це він зазначав: «якщо земські інституції будуть реформовані на таких широких демократичних началах, то ніщо не завадить тому, щоб у них сконцентрувати розробку деталей, які стосуються аграрного питання» [9, с. 530].

Таким чином, на переконання Іллі Шрага, важливим кроком у процесі вирішення земельного питання мало бути реформування земського самоуправління і радикальні зміни у зв'язку з цим на місцях. Це мало стати дієвим засобом негайного вирішення аграрного питання і сприяло б залученню до цього процесу широких верств суспільства.

Вирішення селянського питання стало об'єктом широкого зацікавлення суспільного загалу і тогочасної преси. Українська фракція активно працювала над створенням правової бази функціонування українського селянства. Значну увагу було приділено питанню щодо скасування закону проти страйків сільських робітників. Члени фракції мали значні напрацювання у цьому плані і підготували свої пропозиції на розгляд Державної думи. Крім того фракція працювала над важливим законопроектом щодо хліборобських страйків. Паралельно члени фракції працювали над створенням законопроекту про національні права, багато уваги було приділено питанню рідної мови в школах, а також публічним зверненням щодо офіційного застосування єврейських погромів тощо. Проте публічно озвучити напрацьовані матеріали І. Шрагу не вдалося, оскільки в той день, коли планувалось оприлюднити декларацію царським наказом Першу Державну думу було розпущено [15, с. 16].

І. Шраг використовував парламентську трибуну з метою ефективного вирішення мовного питання. У парламенті він

неодноразово порушував питання захисту прав української мови, її запровадження в офіційних інституціях. У своїх виступах діяч наголошував, що українська мова є мовою інтелегентного спілкування і чітким виразником національної самоідентичності українського народу. Він зазначав, що саме мова напряму відповідає потребам українського народу та сприяє національному відродженню української нації. Парламентарій на загальнодержавному рівні проголосив ідею щодо потреби забезпечення права кожного народу, що населяли імперію на використання рідної мови у державних інституціях у межах свого етнографічного регіону [5, с. 148].

Підсумком роботи в цьому напрямку мало стати затвердження законодавчим органом законопроекту «Про мови», який однак не був розглянутий в силу розпуску Державної думи. Хоча остаточно вирішити дане питання не вдалося, І. Шраг разом з однодумцями підняли мовне питання на загальнодержавний рівень, вкотре наголосивши на потребі використання української мови у всіх сферах життєдіяльності українського народу.

Висновки. У період діяльності І. Шрага як депутата І Державної Думи Російської імперії чітко простежуються його державотворчі орієнтири, що пов'язувались насамперед з питаннями автономії України, правом українського народу на своє самовизначення, вирішенням аграрного питання, захистом прав та свобод громадян. Активна громадянська позиція, практичний досвід та належна фахова підготовка дали можливість діячу поставити дані питання на відповідну законодавчу основу, об'єднати навколо їх вирішення широке коло депутатів та громадськості. Через розпуск Державної думи імператором не всі питання знайшли своє позитивне вирішення, однак вони суттєво актуалізували в широких суспільних колах потребу боротьби за свою державність, за права і свободи рідного народу.

Література:

1. Адвокат Ілля Шраг – відомий і незнаний. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2017. № 6(34). С. 62–64.
2. Грушевський М.С. Дума і національне питання: [з збірника статей «З біжучої хвилі. Статті й замітки на теми дня 1905–1906 років»]. Грушевський Михайло Сергійович. Твори. У 50 т. / М.С. Грушевський; редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ», 2002. Т. 1. С. 359–363.
3. Демченко Т. Батько Шраг: монографія. Чернігів: Десн. правда, 2008. 264 с.
4. Катренко А.М., Катренко Я.А. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали та любов до України і її народу (Листи І. Л. Шрага М. С.Грушевському). Київ, 2009. 64 с.
5. Левченко І.К., Котляр О.А., Кухарук У.Р., Смержевська О.О. Поняття «соборності» та «рідної мови» у контексті українського національного відродження (на прикладі світоглядів Олександра Кониського та Іллі Шрага). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: науковий збірник. Серія «Історична» / редкол.: С.А. Копилов (гол. ред.), О.М. Завальнюк (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. XIV. С. 145–154.
6. Лотоцький О. Сторінки минулого. Варшава, 1934. Ч. 3. 397 с.
7. Милько В.І. Аграрне питання у діяльності депутатів від українських губерній та міст І–ІІ державних дум Російської імперії (1906–1907 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*: зб. наук. пр. 2011. Вип. 19. С. 37–58.
8. Милько В.І. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906–1917) / відп. ред. О.П. Реєнт. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2016. 396 с.

9. Промова І. Шрага у Державній думі. URL: http://hrushevsky.nbuiv.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=e1ib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0002065 (дата звернення: 06.09.2023).
10. Реєнт О.П. Українці в Державній Думі Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 16. С. 318-335.
11. Тимошенко О. Діяльність ліберально-демократичних партій Наддніпрянської України в період російської революції 1905–1907 рр. *Проблеми гуманітарних наук*. 2013. № 32. С. 14–31.
12. Федьков О.М., Дубінський В.А. Українські ліберали про шляхи і засоби врегулювання аграрних відносин на початку XX ст. в Наддніпрянщині. *Політологічні студії*. 2011. Вип. 2. С. 154–173.
13. Шемет В. Украинская парламентская фракция. *Украинский вестник*. 1906. № 2. С. 133-134.
14. Шраг І. Про союз автономістів. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/17058/file.pdf> (дата звернення: 06.09.2023).
15. Яремчук В. Українські політичні партії Наддніпрянської України і І та II Державні Думи: перший досвід парламентаризму. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 4. С. 7–23.

Bykov O. State-building orientations of Ilya Shrag (through the prism of deputy activity in the First State Duma of the Russian Empire)

Summary. The article reveals the essence of Ilya Shrag's state-building guidelines during his parliamentary activity in the walls of the First State Duma of the Russian Empire. The principles of his work on solving the urgent needs of the Ukrainian population, which were ignored by the authorities and therefore often did not find their proper solution at the official level, are analyzed. The role of the parliamentarian in uniting a wide range of deputies with the aim of publicly actualizing autonomist ideas in society and raising the issue of Ukrainian autonomy to a qualitatively new level is reflected. Emphasis is placed

on the public position of the actor regarding the autonomist aspirations of Ukrainians, as a separate nation, which has its own peculiarities and needs of a political, national, and socio-economic nature. In this connection, he put on the agenda such urgent issues as the political autonomy of Ukraine within its ethnographic boundaries, the introduction of the Ukrainian language in educational institutions, courts and administrative institutions, complete freedom of the Ukrainian printed and spoken word. It is noted that the state-building initiatives of I. Shrag were positively received in the circles of the political elite of the time and contributed to the possibility of their solution in the legal field. It is emphasized that the politician's active statesmanship contributed to the unification of conscientious Ukrainian deputies in order to create a separate parliamentary faction, which was supposed to defend the needs of the Ukrainian people within the walls of the parliament. For the sake of more fruitful and effective activity, members of the faction regularly met with the local population, where they directly formed a circle of those issues that needed immediate resolution. It is claimed that one of the key issues in I. Shrag's parliamentary activity was the resolution of the land issue. In connection with this, discussions in the parliament unfolded around the development of the agrarian bill, in particular in the part of the procedure for the transfer of land allotments to peasant farms. When solving this issue, the activist tried to take into account the interests of the native people as much as possible, stressing that the task of the central government should be full assistance in defining the fundamental principles that should be common to all peoples and regions inhabiting the territory of the state. It is emphasized that thanks to the efforts of Ilya Shrag and his like-minded people within the walls of the parliament, it was possible to actualize the need to solve a wide range of issues about national rights, agricultural strikes, mass pogroms, abuses of official power in relation to the local population, protection of the rights and interests of citizens, and other important issues of that time.

Key words: autonomy, deputy activity, state formation, First State Duma of the Russian Empire, Ilya Shrag, parliament.